

سال انتشار	۱۴۰۴	شماره انتشار	۲۴	صفحات	۱-۱۹
------------	------	--------------	----	-------	------

بررسی فقهی و حقوقی شرایط اساسی صحت معاملات در خرید و فروش زمین مجازی در متاورس با تکیه بر حکم حکومتی

خانم فهیمه فضل زرنندی و آقای دکتر عبدالله امیدی فرد

کارشناسی ارشد فقه و حقوق دانشگاه قم

هیئت علمی و دانشیار فقه و حقوق دانشگاه قم

چکیده

در انجام هر معامله و قراردادی در تمام جوامع حتی در دنیای مجازی باید برای حفظ حقوق شهروندان و حق مالکیت آنان به قانون معتبر و دارای ضمانت اجرای قانونی پایبند بود. مالکیت در علوم مختلف به گونه‌ای خاص تعریف می‌شود اما اصل آن است که یک شخص حقیقی یا حقوقی یک شی اعم از منقول یا غیر منقول و بایک حق یا یک اعتبار را مختص خود کند. منشا اعتبار این مالکیت مهم است و باید با عقل خود مالکیت یک موضوع را سنجید. مالکیت یا حقیقی است یا اعتباری و این مالکیت اعتباری گاهی به یک امر حقیقی و گاهی به یک امر مجازی تعلق می‌گیرد. در ملکیت حقیقی، ملکیت عینی یا منفعتی است. موضوع اصلی در پژوهش حاضر بررسی این نوع ملکیت و اعتبار و صحت معاملات در زمینه املاک مجازی در دنیای مجازی و تطبیق حکم اولیه این معاملات با حکم ثانویه با تکیه بر عنوان ثانویه مصلحت نظام است، بنابراین با روش توصیفی - تحلیلی با ابزارهای کتابخانه‌ای به بررسی شرایط صحت معاملات و خرید و فروش زمین در متاورس از منظر فقه و حقوق می‌پردازیم. و با توجه به حکم ثانویه و حکم حکومتی نتایج را منطبق مینماییم با توجه به نتایج به دست آمده و بررسی ماده ۱۹۰ و ۱۰۰ ق.م. و منابع فقهی مشاهده می‌شود که معاملات صورت گرفته در متاورس دارای شرایط اولیه و اساسی برای صحت و اعتبار نیستند و با بررسی بحث مالیت و ملکیت اینگونه معاملات می‌بینیم که نه تنها مالیت عاقلانه را دارا نیستند و ملکیت حقیقی و قانونی صورت نمی‌گیرد بلکه مالیت عرفی هم برای آنها به سختی قابل تصورات است. اما در تطبیق حکم حکومتی و مصلحت نظام با توجه به نظر آیت‌الله خامنه‌ای میتوانیم این معاملات را در شرایط مصالح نظام جاز دانست.

واژگان کلیدی: متاورس، معاملات معتبر، خرید و فروش مجازی، مالکیت مجازی، مصلحت نظام

طبقه‌بندی JEL: فقه - حقوق - جزا و جرم‌شناسی - حقوق بین‌الملل - حقوق خصوصی

Jurisprudence and legal examination of the basic conditions of the authenticity of transactions in the purchase and sale of virtual land in Metaverse, relying on the government decree

Fahima Fazal Zarandi and Abdullah Omid Fard

Abstract

In carrying out any transaction and contract in all societies, even in the virtual world, in order to preserve the rights of citizens and their right to property, one must adhere to the valid law that guarantees legal enforcement. Ownership is defined in a special way in different sciences, but the principle is that a real or legal person appropriates an object, whether movable or immovable, and a right or a credit. or credit, and this credit property is sometimes assigned to a real thing and sometimes to a virtual thing. In real property, it is objective or beneficial property. The main topic of the present research is to examine this type of property and the validity and validity of transactions in the field of virtual properties in the virtual world and the adaptation of the primary ruling of these transactions with the secondary ruling based on the secondary title of expediency, therefore, with a descriptive-analytical method, with library tools, it is necessary to investigate the conditions of validity of transactions, buying and selling land in the virtual world. From the point of view of jurisprudence and law, and according to the secondary ruling and the ruling of the government, we match the results. According to the results obtained and the review of Article ۱۹۰ and ۱۰ of the Islamic Law and jurisprudence sources, it can be seen that the transactions carried out in Metaverse do not have the basic and basic conditions for authenticity and validity, and by examining the discussion of ownership and ownership, we see that not only do they not have reasonable ownership, but real and legal ownership does not take place, but also customary ownership. It is hard to imagine for them. However, in the implementation of the government decree and the interests of the system, according to the opinion of Ayatollah Khamenei, we can consider these transactions as permissible under the conditions of the interests of the system.

Keywords: Metaverse, Considered transactions, Virtual shopping, Virtual ownership, System reformer

متن مقاله

شخص ثالثی به صورت خودکار انجام می دهند، این معاملات محدود به افراد نیست بلکه دولت‌ها و شرکت‌های بزرگ هم می توانند آزمایای (آن بهره ببرند اما چهار فاکتور برای این معاملات هوشمند لازم است: ۱) موضوع معامله (۲) شرایط معامله (۳) اوراکل (۴) پلتفرم انحصاری که همه این فاکتورها با برنامه نویسی و پلتفرم‌ها و سایت‌ها و فایل‌های مجازی صورت می گیرند). حیدریان، هلاکوئی، ۱۳۹۹: ۱۱-۶۰)

در فقه اسلامی بزرگانی چون ابن منظور در لسان العرب و زبیدی در تاج العروس، خرید و فروش را در باب تجارت معنا می کنند و شروطی را برای تجارت قرار می دهند اما در همه آنها تجارت آن است که منجر به اندوختن شود و سودآور باشد؛ تریحی نیز به همین معنا تاکید کرده است اما شامل سرمایه جزئی و کلی می شود. بنابراین تجارت در قرآن و منابع فقهی و روایات معنا شده است در قرآن تجارت معنای عام و گسترده دارد و شامل بیع و کلیه دادوستد کلی و جزئی است مانند آیات ۲۸۲ بقره و ۲۹ سوره نساء و ۳۷ سوره نور. در متون فقهی بعضی از فقها مانند حرعاملی و طرابلسی و بغدادی با نام مکاسب بعضی مانند شیخ طوسی و اشرفی اصفهانی با نام بیع و بیوع و شهید اول و شهید الثانی با نام متاجر به این اصطلاح پرداخته اند. در علم حقوق هم تجارت عبارت است از هرگونه تلاش برای به دست آوردن اموال و مبادله و معنا و مفهومی گسترده دارد و شامل خرید مال منقول و غیرمنقول، اجاره و حق العملکاری و... می شود. اما بحث عناوین اولیه و ثانویه و حکم حکومتی بحثی است که در این پژوهش اهمیت بسزایی دارد تا با نتیجه اولیه خرید و فروش در متاورس بررسی شود.

در این زمینه پژوهش‌هایی صورت گرفته است مانند: مقاله «متاورس و چالش‌های حقوقی در حوزه حقوق اموال» نوشته قاضیانی و میلانی (۱۴۰۱) که بیشتر به مالیت اشیاء مجازی و حقوق اموال و نظریه

دنیای مجازی یا به عبارت دیگر دنیای جایگزین واقعیت راهکاری برای تعاملات بیشتر در بین انسان‌ها و محل زندگی جدید در سطح جامعه جهانی است که افراد و کاربران با هوش مصنوعی و آواتارها و شبکه‌های رایانه‌ای با هم در زمینه‌های مختلف ارتباط برقرار می نمایند. در دهه اخیر شاهد پیشرفت متاورس در جهان هستیم اما این دنیا مانند سایر پدیده‌ها در جهان بر پایه‌هایی استوار است: (۱) اینترنت شبکه‌ای غیرمتمرکز از کامپیوترها و سرورها که متعلق به هیچ نهاد و سازمانی در جهان نیست و نیازی به مجوز خاصی ندارد. (۲) استانداردهای باز: در رسانه‌ها برای ترکیب و تلفیق هر یک از متن و صدا و فیلم و ویژگی و Pixar's USD سه بعدی یک اصول و برنامه‌هایی لازم است که گام‌های خوبی در جهت سه بعدی سازی Nvidia's MDL برداشته‌اند. (۳) استانداردهای زبان برنامه نویسی: این استانداردها هماهنگ با HTML, WEB Assembl JavaScript, موارد بالا شامل WebXR, Web GPU Shader (۴) سخت افزارها مانند عینک هوشمند یا لباس هوشمند و... (۵) دفترهای غیر متمرکز و سیستم عامل‌های هوشمند قراردادهای مانند بلاکچین که یک دفتر کل دارد که برقرار دادهای خود نیازی به اجازه ندارد و مقاوم در برابر سانسور است مثل اتریوم و بیت کوین و... که همگی زنجیره اقتصادی محکم مالکیتی را شامل می شود که پشتیبان متاورس است) صنایعی ۱۴۰۱، ص ۲۵۴-۲۵۶ بنابراین موارد مبینیم که بخش زیادی از دنیای متاورس با (۲۵۶-۲۵۴ فناوری نوین رایانه و هوش مصنوعی و به صورت با هویت ناشناس کاربران صورت میگیرد و قراردادهای هوشمندی که در این فضا انجام میشوند، قراردادی رمزنگاری شده در بستر بلاکچین است که با کدهای برنامه نویسی خاص، انتقال مالی و ارزی را بدون نیاز به بانک‌ها و هر

اینترنت و سرور و هوش مصنوعی با کمک ابزار هوش مصنوعی مانند همدست‌ها، عینک‌ها، گوشی و رایانه‌ها و... تکنولوژی جدید را فراهم کرده است. در سال ۲۰۰۶ تعدادی متخصص متاورس متعهد برای تشکیل جلسه حول محور توسعه متاورس تشکیل دادند که از دل این جلسات نقشه راه متاورس یا به عبارت دیگر: ادغام واقعیت مجازی تقویت شده فیزیکی با یک قلمرو مجازی پایدار فیزیکی شکل گرفت در حقیقت متاورس شبیه به دنیای دومی است که از طریق استفاده از واقعیت افزوده بر روی دنیای فعلی خودمان متجسم می‌شود که می‌توانیم به آن وارد یا خارج شویم مثل فیلترهای اسنپ چت یا مدل‌های سه بعدی حیوانات در اندازه واقعی گوگل). استوک، ۱۴۰۱: ۱۱-۲۲)

اساس متاورس. ۱-۱

مبانی متاورس عبارتند از: ابتدا اینترنت و شبکه‌ای غیرمتمرکز از کامپیوترها و سرورها که متعلق به هیچ نهاد و سازمانی در جهان نیست و نیازی به مجوز خاصی ندارد. دوم رسانه‌ها برای ترکیب و تلفیق هریک از متن و صدا و فیلم و ویژگی سه بعدی یک اصول و برنامه‌هایی لازم دارند استانداردهای باز خوبی در جهت Nvidia's MDL و Pixar's USD که سه بعدی سازی برداشته‌اند. سوم استانداردهای زبان برنامه نویسی لازم HTML, WEB, Assembl JavaScript, WebXR, Web GPU Shader است. این استانداردها هماهنگ با موارد بالا شامل می‌کنند. چهارم سخت افزارها مانند عینک هوشمند یا لباس هوشمند و... درآوردن فترهای غیرمتمرکز و سیستم عامل‌های هوشمند قراردادها مانند بلاکچین که یک دفتر کل دارد که برای قرار دادهای خود نیازی به اجازه ندارد و مقاوم در برابر سانسور است مثل اتریوم و بیت کوین و تا و... که همگی زنجیره اقتصادی محکم مالکیتی را شامل می‌شود که پشتیبان متاورس است). صنایعی، ۱۴۰۱: ۲۵۴-۲۵۶)

شخصیت هگل با طرفداری از تملک‌پذیری اشیای مجازی به بررسی تملک‌پذیری یا عدم آن در متاورس می‌پردازند. مقاله «متاورس؛ چپستی و چالش‌های حقوقی» اداره، اشخاص و اموال «(نوشته داراب پور) ۱۴۰۲» که به شناخت دنیای متاورس و پاره‌ای از چالش‌های خاص حاکمیتی و حقوقی در این دنیا پرداخته است. همچنین مقاله «رابطه ادله احکام ثانویه با ادله احکام اولیه» (نوشته لطفی) ۱۳۷۹ که به بررسی ادله واحکام ثانویه در متون فقهی پرداخته است.

اما آنچه که برای ما در این پژوهش اهمیت بررسی دارد که در پژوهش‌های صورت گرفته قبلی مورد توجه قرار نگرفته است، این امر است که آیا این معاملات و خرید و فروش‌های مجازی مطابق قواعد فقه و حقوق دارای شرایط اساسی صحت معاملات می‌باشد یا نیاز به پیش‌بینی و تدوین قوانین مدون جدیدتری دارد؟ و این که حکم فقهی و حقوقی این خرید و فروش‌های زمین‌های مجازی و معاملات هوشمند در متاورس چگونه است و حکم ثانویه و عنوان ثانویه مصلحت نظام چه تاثیری می‌تواند بر حکم معاملات متاورس داشته باشد.

ماهیت متاورس. ۱.

در ابتدا توضیحاتی پیرامون متاورس می‌دهیم تا با ذهنیت بهتری به موضوع مورد بحث بپردازیم. متاورس یا همان جهان غیر فیزیکی در عالم واکوسیستمی غیر واقعی است که اشخاص با استفاده از وسایل و ابزاری که با هوش مصنوعی عمل می‌کنند در یک محیط سه بعدی و در فضای ابری با یکدیگر ارتباط و تعاملات اجتماعی یا اقتصادی برقرار می‌نمایند، یک محیط دیجیتالی در عین حال جنبه‌ای واقعی و فیزیکی هم دارد از جمله هویت فردی یعنی همان کاربران، توکن‌های دیجیتالی، رمزارزها و پول دیجیتال و آن‌ها یا همان توکن‌های غیر قابل معاوضه و محصولات در واقع متاورس ماهیتی مجازی دارد که با مجموعه‌ای غیر مجازی شامل

بلاکچین ۲-۱

بلاکچین زنجیره‌ای از بلاک‌ها است که داده‌ها توسط هر کاربر می‌تواند نوشته شود و تغییر ناپذیر، غیر متمرکز و مقاوم در برابر حمله‌های احتمالی هکرها است، با رواج ارز دیجیتال، بلاکچین هم توسعه پیدا کرد؛ معمولاً شبکه‌های بلاکچین یکی از چهار نوع زیر هستند: بلاکچین کنسرسیوم و متحد، بلاکچین خصوصی و نیازمند مجوز، بلاکچین عمومی و بدون نیاز به مجوز، بلاکچین هیبریدی. (نواب پور، ۱۴۰۰: ۱۱-۱۹) بلاکچین یک پروتکل ارتباطی است که می‌تواند در سازمان اینترنتی یا دنیای متاورس قراردادهای هوشمند را هدایت کند و هزینه‌های تجاری را کاهش داده و در عین حال سرعت ببخشد و تمام تراکنش‌ها توسط کاربران مشاهده می‌شود و شفافیت دارد اما هویت حقیقی کاربر مشخص نمی‌شود (قلی‌زاده، اسماعیلی، ابراهیم پور، مرادی، ۱۴۰۲: ۲۸۷) باید توجه داشت که متاورس یک فناوری نامحدود است به همین علت اهداف تشکیل آن برای هر فردی متفاوت خواهد بود، اما آنچه که به صورت کلی هدف متاورس را می‌سازد ارتباط و تعاملات نامحدود مردم سراسر جهان در یک دنیای مجازی و مشترک است تا شکاف فیزیکی بین مردم جهان را پر کند چه در شغل و تجارت و چه در زندگی و سرگرمی‌های روزانه). (استوک، ۱۴۰۱: ۴۱-۵۰)

شرایط اساسی صحت معاملات در فقه و حقوق ۲.

تاکنون به توضیح در مورد این دنیا با فناوری نوین پرداختیم حال می‌خواهیم به بررسی انجام معاملات صورت گرفته در املاک مجازی در متاورس و تطبیق با مواد قانونی و فقهی بپردازیم. در قانون مدنی در ماده به اعتبار معاملات اشاره میکند: قانونگذار در یک تقسیم بندی عقود را ۱۰ به دو دسته معین و نامعین تقسیم می‌نماید: عقد معین و عقد نامعین بنا بر تعریف عقود نامعین در ماده ۱۰ قانون مدنی قراردادهایی که میان

افراد جامعه منعقد میشود و خلاف قانون نیست، از نظر قانونگذار محترم بوده و باید به موقع اجرا گذاشته شود. در واقع اشخاص مجبور نیستند که معاملات خود را به همان شکل و صورتی که قانون گذار تعیین کرده است منعقد نمایند و به بیان دیگر اراده افراد حاکم بر قرارداد می‌باشد اما از قواعد کلی مربوط به قراردادها هم نباید تخطی شود. علاوه بر این قراردادها و عقود نباید مخالف شرع اسلام و قوانین حاکم باشد. ماده ۱ تا ماده ۱۰ (به عبارت دیگر باید شرایط عمومی صحت معاملات را دارا باشند تا یک عقد صحیح و قانونی قلمداد شوند). (شهیدی، ۱۳۳۱: ۲)

تعدادی از علما و دکترین حقوقی معتقدند که اراده طرفین عقد تنها در موجودیت و تکوین عقد موثر است ولی احکام و آثار عقود و همچنین قوانین و شروط صحت اثبات آن را شارع و قانونگذار تعیین می‌کند به بیان دیگر پایه و اساس عقد و آثار و مقتضیات را شارع وضع می‌نماید. بنابراین برای تحقق عقد باید تمام ارکان و مقتضیات فراهم شود و اراده متعاقدين تنها در انشاء و ظهور اولیه عقد نقش دارد). (قراملکی، ابراهیمی، ابراهیمی، ۱۳۹۳، ش ۹، ص ۸۷-۱۱۶) در میان فقهای امامیه بعضی از متقدمین به این امر اشاره کرده‌اند. محقق ثانی در این رابطه می‌گوید: "مقتضای عقد چیزی است که شارع مقدس آن را به منظور بهره مند شدن کامل متبایعین یا یکی از آن دو جعل نموده است"

(محقق ثانی، ۱۴۱۱ق، ج ۴: ۴۱۲)

در ماده ۱۹۰ قانون مدنی، شرایط صحت معاملات پیش بینی شده است که عبارتند از:

قصد طرفین و رضای آنها: قصد، یعنی، طرفین معامله، بخواهند معامله را ایجاد کنند و رضا، یعنی، بدون وجود اکراه و اجبار و با تمایل شخصی، مایل به انجام این امر باشند

اهلیت طرفین: اهلیت، یعنی، طرفین، عاقل، بالغ، مختار بوده و محجور

نداشته باشند).^۱الثانی، ۱۳۹۹، ج ۴: ۳۹) مذکور در ماده ۳۴۵ ق.م. دومین شرط از شرایط متعاقدين این است که: عاقد باید قصد ایجاد معنی صیغه را مضافاً به قصد لفظ داشته باشد. بنابراین اگر عاقد از گفتن (بعت) قصد لفظ را کرده است ولی قصد ایجاد تملیک العین بالعوض را نداشته است، بلکه معنای اخباری یا استفهامی آن را قصد نموده است، بیع باطل است. یا اینکه (بعت) را قصد کرده است و قصدش هم انشاء تملیک العین بالعوض بوده است و لکن به داعی جدّ نبوده است و شوخی و هزل کرده است. یا اینکه در وقت گفتن (بعت) تملیک المنفعه را قصد نموده است (و بعت) را مجازاً با قرینه یا بدون مناسبت از باب غلط استعمال نموده است. در کل این موارد بیع واقع نمی‌شود. مواد ۳۴۰ و ۱۹۲ ق.م.

شرط سوم از شرایط متعاقدين تعیین مالکین در عقد است که آیا تعیین فروشنده در مقام ایجاب و تعیین مشتری در مقام قبول لازم است؟ صاحب مقابسه می‌فرمایند: در بعضی از موارد تعیین کردن بایع و تعیین کردن مشتری لازم می‌باشد و در بعضی از موارد تعیین کردن بایع یا مشتری لازم نمی‌باشد.

قسم اول که موارد تعیین بایع یا مشتری باشد کلّ مواردی است که بدون تعیین، بایع تعیین ندارد و این در جمیع مواردی است که عوضین هر دو یا أحدهما کلی باشند. در جمیع این موارد تعیین البایع لفظاً یا قصداً لازم است.

حالات ثمن و مثنی: اول ثمن و مثنی هر دو کلی می‌باشد. دوم ثمن مثنی هر دو جزئی می‌باشند، سوم مبیع کلی است. و چهارم مبیع جزئی و ثمن کلی است.

به عقیده صاحب مقابسه در سه صورت از این چهار صورت تعیین البایع و مشتری او أحدهما لازم و ضروری است. در صورت اولی تعیین هر دو لازم است چون ثمن و مثنی هر دو کلی است. در صورت سوم تعیین بایع

یا همان صغیر، سفیه و مجنون، نباشند و از نظر قانونی، از اهلیت استیفا، یعنی، امکان انجام معامله حقوقی برخوردار بوده و در معاملین ممنوع نشده باشند.

مشروعیت جهت معامله: مشروعیت جهت، یعنی، هدف و انگیزه ایجاد معامله، غیر قانونی و غیر شرعی نباشد.

موضوع معین که مورد معامله باشد: یعنی، موضوع و مورد معامله که مال یا تعهد است، باید، مشخص بوده و مبهم نباشد. (کاتوزیان، ۱۳۹۱ و ۲۰۵) بنابراین ملاحظه می‌شود که خرید و فروش زمین‌های مجازی ۱۹۵: در متاورس که توسط یک کاربر با نام مجازی و یک کیف پول الکترونیکی انجام می‌شود و هویت اشخاص نامشخص است و همچنین مشروعیت معامله اثبات نشده و حتی قصد و رضای شخص نامعلوم است و مشروعیت از جهت نداشتن مالیت مورد معامله خلاف قانون به حساب می‌آید.

بررسی اعتبار صحت معاملات ۱-۲

در قرآن کریم در آیات ۲۸۲ بقره و ۲۹ سوره نساء و ۳۷ نور و ۱۱ سوره جمعه و... معامله و تجارت را در مفهوم گسترده تعریف مینماید. در فقه اسلامی هم به عقود و معاملات در کتاب بیع و مکاسب پرداخته شده است بعضی از فقها مانند عاملی و بغدادی و طرابلسی با نام مکاسب و برخی مانند طوسی و اشرفی اصفهانی با نام بیع و بیوع و برخی هم مانند شهید اول با نام متاجر به این موضوع پرداخته‌اند. بنابراین به تبیین این شروط می‌پردازیم:

شروط متعاقدين ۱-۱-۲

یکی از شروط متعاقدين این است که فروشنده و خریدار باید بالغ باشند، یعنی کسی که صیغه ایجاب و قبول را می‌خواند باید بالغ باشد. لذا اگر بچه غیر بالغ صیغه را بخواند عقد باطل است. عاقل باشند و حجر

شرایط عوضین است. مرحوم امام پنج شرط را در تحریر الوسیله بیان فرمودند: ۱- عین بودن ۲- معلوم و معین بودن ۳- مالیت داشتن ۴- ملک متبایعین بودن و طلق بودن ۵- قدرت بر تسلیم (خمینی، ۱۳۸۴، ج ۱؛ کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۵۱۵۴۰).

در شرط اول مبیع باید عین باشد بنا بر احتیاط واجب و مالیت داشته باشد سواءً کان موجوداً فی الخارج، در خارج عین موجود، «أو کلیاً فی ذمه» البایع، أو فی ذمه غیره؛ کلی هم یا در ذمه خود بایع یا در ذمه‌ی غیر است. امام بعد می‌فرماید «فلا یجوز علی الاحوط أن یکون منفعه» مبیع نمی‌شود منفعت باشد. مبیع هم می‌تواند منفعت باشد و هم می‌تواند حق باشد و ثمن را میتوان منفعت و از حقوق قابل نقل و انتقال قرار داد مانند حق تحجیر و حق اختصاص ولی در مورد حقوق قابل اسقاط و غیر قابل نقل مانند حق خیار، حق شفعه، نمی‌شود به عنوان ثمن قرار بگیرد. (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴: ۱۰-۹) شهید ثانی هم ذکر می‌کنند که مبیع باید قابل تملک باشد و خرید و فروش چیزهایی که منفعت عقلایی ندارد راصحیح نمیدانند. (امینی، آیتی، ۱۳۹۱: ۲۶۰) ماده ۳۴۲ ق.م.هم به ذکر همین نکته می‌پردازد. اگر دقت کنیم میبینیم که معاملات متاورس و به خصوص خرید و فروش زمین مجازی نه عین به حساب می‌آیند و نه دقیقاً منفعت بررسی مالیت عوضین. ۳-۱-۲

در ماده ۱۱ به بعد ق.م. به تعریف مال و در ماده ۲۹ و ۳۰ و ۳۱ ق.م. به تعریف مالیت پرداخته شده است، اما در فقه یک تعریفی را مشهور می‌کنند که تعریف دوری است، می‌گویند «المال ما یبذل بإزائه المال»، یک تعریف دیگر این است که مال «ما یرغب إلیه العقل»، بعد این ما «یرغب إلیه العقل» پس مشهور می‌گویند چیزی که منفعت مقصوده‌ی عقلانیه ندارد اصلاً مال نیست. در تعریف بیع آمده «البيع مبادله مال بمال»، بر اساس این تعریف دو طرف بیع (عوض و معوض)، هر دو باید مال باشد

لازم است چون مبیع کلی است. و در صورت چهارم تعیین مشتری لازم است چون ثمن کلی است. و در صورت دوم تعیین ضرورت ندارد چون هر دو جزئی می‌باشند و در صورت سوم تعیین مشتری ضرورت ندارد چون ثمن جزئی است و در صورت چهارم تعیین بایع ضرورت ندارد چون مبیع جزئی است. لذا اگر مبیع کلی باشد بدون تعیین، بایع تعیین ندارد، عین این بیان در طرف ثمن نیز جاری است. و بدون تعیین لفظی یا معنوی بایع و مشتری تعیین پیدا نخواهند کرد. (التستری، بی تا: ۲۵۱-مواد ۲۰۹ و ۳۴۵ و ۳۴۶ و ۲۴۷ ق.م. ۲۵۵)

شرط چهارم از شرائط متعاقدين اختیاری است، یعنی فروشنده در فروش رضایت و طیب نفس داشته باشد و در غیر این صورت بیع او باطل می‌باشد. اختیار که گفته می‌شود در بعضی از موارد مراد از اختیار، اراده است. کل مواردی که اختیار به معنای اراده باشد در مقابل آن فعل اجباری و بدون اراده قرار می‌گیرد. بنابراین اختیار دو نحو استعمال شده است: یکی به معنای اراده و یکی به معنای رضایت باطنی می‌باشد. لذا یکی از شرائط متعاقدين اختیاری است، یعنی باید با طیب نفس معامله واقع بشود. اگر متعاقدين طیب نفس نداشته باشند یعنی اگر اهرای باشد بیع باطل است. (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۳: ۲۷۳-۳۰۷) ماده ۳۴۶ ق.م.

شرط پنجم از شرائط متعاقدين این است که یا هر دو مالک باشند یا از طرف مالک اجازه داشته باشند، و کالت از طرف مالکین داشته باشند، یا اینکه از طرف شارع اذن داشته باشد برفروش ملک دیگران مانند انصاری ق.م. ۳، ۳۴۵: الثانی، ۱۳۹۹، ج ۴: ۵۰) م. ۱۴۱۵

شروط عوضین در بیع. ۲-۱-۲

بحث شرایط عوضین در معاملات زمانه‌ی ما خیلی مهم است، اگر کسی بخواهد از عهده این مباحث اقتصادی روز برآید و از جهت فقهی پاسخ را بداند، یکی از مباحثی که خیلی باید روی آن کار شود همین بحث

یا روحی باشد، مربوط به همه‌ی مردم باشد یا بعضی از مردم باشد یا حتی یک نفر، اگر یک نفر به چیزی محتاج شد برای این آدم می‌شود مال و به واسطه انجام فعلی باشد). ایروانی، ۱۴۰۶، ق.ج. ۱: ۱۶۵)

از عبارات «ما یبذل بإزاء المال»، «ما یرغب إليه العقلا»، یا «ما یحتاج إليه الناس» متوجه می‌شویم مالیت یک امر واقعی نیست، مالیت یک امر نسبی است و معنایش این است که مالیت یک امر اعتباری است یا لااقل می‌تواند اعتباری هم باشد

اثر اعتباری بودن یا واقعی بودن مالیت این است اگر بگوئیم واقعی است که در نتیجه این کاغذ پول، مالیتش در خودش نیست، مالیتش در مقدار طلایی است که پشتوانه‌ی این پول است، ضمان دیگر روی خود این پول نمی‌آید، ضمان می‌رود روی پشتوانه اما اگر بگوئیم مالیت یک امر اعتباری است در اینجا دیگر خود شما ضامن هستید. بنابراین، کسانی که می‌گویند مالیت واقعی نیست یک امر نسبی است، اینها همه باید مالیت را اعتباری بدانند

حال با این تفسیر، مسلم این مالیت از شرایط صحّت بیع است یعنی اگر ما گفتیم یک چیزی را، نه مردم به او احتیاج دارند و نه طایفه‌ی خاصی و نه خود این شخص، نه در امور دنیایشان و نه در امور عقبایشان هیچ اثری ندارد بخواهد پول در مقابلش بدهد این اکل مال به باطل می‌شود و عنوان بیع را ندارد). خمینی، ۱۴۲۱، ق.ج. ۳: ۹-۱۰)

به عبارت دیگر در مورد مالیت تقریباً چهار مرحله و صورت متصور است؛ نخست: یک مواردی که یقین داریم مالیت عرفی ندارد مسلم بیع نیست، دوم: اگر یک چیزی را شک داریم که عرف او را مال می‌داند یا نمی‌داند اگر این از مصادیق اکل مال به باطل باشد، باز معامله‌اش باطل است و باز بیعش صحیح نیست. سوم: اگر ندانیم که این اکل مال به باطل هست یا خیر یک چیزی داریم که نمی‌دانیم مال هست یا خیر و نمی‌دانیم معامله‌ی

با همین بیان استدلالشان تمام می‌شود و می‌گویند پس «يعتبر فی البیع أن یكون العوضان متمولین» مالیت داشته باشد

در تعریف مالیت دو تعریف کلی وجود دارد، اول: اینکه «ما یبذل بإزائه مال»، مال چیست؟ آن است که به ازاءش مال بذل می‌شود، اگر یک چیزی در مقابلش چیزی که مالیت دارد بذل شود مال است. بعضی از علما این تعریف را درست نمی‌دانند و اشکالی که بر این تعریف وارد است این است که یک ضابطه‌ی کلی ندارد، تعریفی است که عاجز است از اینکه به ما ضابطه‌ای را ارائه بدهد، باید تعریف جامع باشد

دوم: تعریفی است که در کلمات قوم شده: مال «ما یرغب إليه العقلاء»؛ آنچه عقلا به آن رغبت می‌کنند، این تعریف هم اشکالش این است که ممکن است یک چیزی برای یک شخص خاصی خیلی ارزش داشته «باشد، اما» لا یرغب إليه العقلا

این تعریف هم جامع افراد نیست، اشکالش این است که ممکن است یک چیزی «یرغب إليه شخص» واحد و لا یرغب إليه العقلا «باشد. پس این تعریف نیز که یرغب إليه العقلا (نمی‌تواند یک تعریف جامعی باشد نتیجه‌اش این می‌شود که ممکن است یک چیزی برای یک شخصی «ارزش دارد ولی» لا یرغب إليه العقلا

امادریان تکمیلی برای تعریف مالیت: در این تعریف «المال ما یبذل بإزائه مال»، تعریف دوری است و در مفهوم مال دو چیز معتبر است: «حاجه الناس إليه» اگر یک چیزی را مردم در امور دنیوی یا امور اخروی احتیاج داشتند این می‌شود مال

عدم امکان الوصول إليه بلا إعمال عمل؛ «مال آن است که انسان بدون» اینکه عملی را انجام بدهد به او نرسد، حتماً برای رسیدن به آن نیاز به عملی دارد

پس ملاک بر مال احتیاج است؛ احتیاج (نه تنها احتیاج جسمی (جسمی

جمعی هم قبل از ایشان، گفته‌اند معوض و مبیع باید عین باشد. مرحوم شیخ انصاری در اول بیع مکاسب می‌فرماید: «الظاهر اختصاص المعوض بكونه عیناً»؛ معوض باید عین باشد «فلا يشمل ابدال المنافع (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۳: ۷)».

دیدگاه سوم: این است که اصلاً دلیلی بر اینکه مبیع باید عین باشد نداریم. کاتوزیان، ۱۳۶۴، ج ۲: ۳۹۹

اما از نظر منتخب در این پژوهش عین بودن در مبیع معتبر نیست و دلیل آن این است که مجال برای تمسک به اجماع و شهرت نیست، و باید سراغ عرف و عقلا رفته و می‌بینیم عرف و عقلا تعبیر بیع را در جایی که عین نیست به کار می‌برند. لنگرانی، ۱۳۸۳ : ۱۶۰ - ۱۶۷) بنابراین معاملات متاورس را از این جهت میتوان داخل در بیع دانست.

جهل در ثمن مضر به صحت معامله. ۵-۱-۲

یکی از شرایط صحت عقد این است که ثمن باید در وقت بیع معلوم باشد کما هو الغالب. لذا اگر ثمن در زمان بیع معین نباشد بیع باطل است و دلیل بر بطلان بیع در این مورد سه مطلب است: اولاً اجماع می‌گوید که این بیع باطل است و ثانیاً حدیث نفی غرر می‌گوید که این بیع باطل است چون بیع غرری می‌باشد و ثالثاً تعلیلی که در حدیث «نفی غرر» [۱] آمده است. پی می‌بریم هر جایی که ثمن مجهول باشد بیع باطل است. (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۴: ۲۰۶) همچنین در ماده ۳۴۲ و ۲۳۳ ق.م.ج. جهل در مقدار و کیفیت مبیع و شرطی که موجب مجهول شدن معامله اشاره کرده و به خلاف بودن آن اذعان دارد.

اقسام جهل در معامله ۱-۵-۱-۲

می‌گوئیم «الجهل علی قسمین»؛ یک جهلی داریم که مما لا بد منه است و کاری نمی‌شود کرد و در اختیار انسان نیست، اما یک جهلی هم هست که مما لا بد منه نیست و انسان میتواند آنرا برطرف کند لذا مضر به معامله

روی این، از قبیل اکل مال به باطل است یا خیراگر نصی یا اجماعی بر عدم جواز بیعش داشتیم، باز باید متعبد شویم به همین نص و اجماع و بیعش را جایز ندانیم. (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۴: ۹-۱۱ و ۴۰) چهارم: اگر نمی‌دانیم یک چیزی مال است یا خیر، نمی‌دانیم اکل مال به باطل است یا خیر، نص خاصی هم بر بطلان بیعش نداریم، باید رجوع کنیم به «عمومات بیع مانند «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» «تِجَارَةٌ عَنْ تَرَاضٍ» «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» باید به عمومات و همچنین روایت تحف العقول رجوع شود؛ در روایت تحف العقول که در اول مکاسب محرمه است «وَكُلُّ شَيْءٍ يَكُونُ لَهُمْ فِيهِ الصَّلَاحُ مِنْ جِهَةٍ مِنَ الْجِهَاتِ - فَهَذَا كُلُّهُ حَلَالٌ بَيْعُهُ وَ شِرَاؤُهُ - وَ إِسَاكُهُ وَ اسْتِعْمَالُهُ وَ هِبَتُهُ وَ عَارِيَّتُهُ» یعنی هر چیزی که در آن یک مصلحت و منفعت مقصوده عقلانی از یک جهتی وجود داشته باشد، بیع آن حلال است. (جرّ العالمی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۷: ۸۴، ح ۲۲۰۴۷)

تفاوت بین ملک و مال. ۱-۳-۱-۲

مال به اشیاء و چیزهایی که دارای ارزش و منفعت عقلایی باشند، گفته می‌شود و ملک، عبارت است از سلطه و تصرفی که انسان بر چیزی دارد اعم از آن که آن شیء ارزش عقلایی داشته باشد یا نداشته باشد. بین مال و ملک عموم و خصوص من وجه است. (خمینی، ۱۴۲۱ق، ج ۳، ص ۱۰)

بررسی عین بودن مبیع ۴-۱-۲

در مجموع با توجه به کلمات قدما و متأخرین سه نظریه در مورد عین بودن مبیع وجود دارد:

دیدگاه نخست: آن است که در باب بیع، هم معوض و هم عوض هر دو باید عین باشد. در کلمات قدما عمدتاً این قول به چشم می‌خورد «یشترط «فی العوضین أن يكونا عیناً».

دیدگاه دوم: متأخرین عمدتاً مثل مرحوم شیخ اعظم انصاری و بعد از شیخ

هدف اصلی زمین‌ها این است که به طراحان و توسعه دهندگان اجازه دهد تا تجربیاتی را بر روی آن‌ها منتشر کنند یا اجناس خود را بفروشند یا تبلیغاتی صورت دهند و یا این زمین‌ها را اجاره بدهند یا سهامش را بفروشند.

جهت خرید زمین در دنیای متاورس، کافی است در یکی از پلتفرم‌های متاورس، ثبت نام و سپس یک کیف پول ارز دیجیتال داشته باشید، برای انجام تراکنش مالی، جهت خرید زمین در متاورس، می‌بایست بودجه خود را به رمز ارزهای رمزنگاری شده، همانند اتر و یا ارزهای مبتنی بر متاورس، همانند مانا تبدیل کنید). استوک، ۱۴۰۱: ۱۷۲-۲۰۵)

یک عامل ضروری در متاورس و خرید و فروش در آن، ۱-۳ یک عامل ضروری توکن غیرقابل معاوضه است که در اختصار به آن می‌گویند که توکن‌های ویژه‌ای هستند که جایگزینی با نمونه دیگر NFT در آن جای ندارد، باید دانست که قابلیت معاوضه بودن یعنی تبادل یک دارایی با دارایی‌های مشابه بدون از بین رفتن ارزش آن ممکن باشد، توکن‌ها سیستمی مشابه ارزهای دیجیتال مانند بیت کوین دارند. بنابراین توکن‌های قابل تعویض به جای هم قابل معامله هستند چون ارزش‌های یکسان دارند اما توکن غیر قابل تعویض را نمی‌توان به جای هم در معاملات به کار برد به علت این که ارزش یکسان ندارند و توکن قابل معاوضه قابل تقسیم به واحد کوچکتر است برعکس توکن غیر قابل معاوضه که کوچکتر نمی‌شود و هر توکن منحصر به فرد است.

کاربران با آن اف تی کنترل کاملی بر زمین‌ها و فضاهای مجازی خود در متاورس دارند و برخی از کاربردهای املاک مجازی در متاورس عبارت است از: فروش یک ملک برای سودآوری، اجاره زمین برای درآمد غیر فعال، ایجاد ساختارهای مختلف مانند فروشگاه‌های آنلاین در زمین‌های موجود و میزبانی اجتماعات). استوک، ۱۴۰۱: ۱۰۹)

است.

جهل در ثمن

بعضی از فقها مطابق روایت صحیح رفاعه‌ی نخّاس مدعی هستند که بیع یک شیء «بما حکم به مشتری «ولو مجهول برای بایع باشد صحیح است» [۲۰].] (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۷: ۳۶۵، ح ۲۲۷۵۸-۱) در کل معامله برثمنی که وصف و جنس آن مجهول است باطل است حتی اگر مقدارش معلوم باشد که در ماده ۳۴۲ ق.م. به این امر اشاره شده است). امینی، آیتی، ۱۳۹۱: ۲۶۱)

شرایط مثنی برای صحت معاملات. ۲-۱-۵-۲

از شرایط صحّت بیع این است که مثنی معلوم باشد من حیث المقدار: دلیل بر اعتبار این شرط سه چیز است اول اجماع می‌گوید که مقدار مبیع باید معلوم باشد. دوم حدیث نفی غرر می‌گوید که مقدار مبیع باید معلوم باشد

سوم در بعضی از موارد از قبیل اینکه مبیع از اشیایی باشد که با وزن فروخته می‌شود یا با پیمانانه و کیل فروخته می‌شود. در خصوص این اشیاء پنج روایت دلالت دارد که فروش موزون بدون وزن باطل است و اگر مبیع مجهول باشد فروش آن باطل است (مواد ۳۴۲ الی ۳۴۵ و ۱۹۷ق.م.؛

خرید و فروش زمین در متاورس. ۳

گفته شد که متاورس همان دنیای جایگزین واقعیت است و زمین‌های مجازی متاورس، همان فضاهای مجازی و ابری هستند که شبیه دنیای واقعی به دست بشر و غیر فیزیکی ساخته شده‌اند و واقع این زمین‌ها دیجیتالی هستند که در یک فضای آنلاین سه بعدی وجود دارد. بنابراین مشاهده می‌شود که مالیت داشتن و قابل انتقال بودن این املاک دارای ابهام است.

سودآوری اما واقعی است.

مالکیت مجازی. ۲-۳

مالکیت یک رابطه است که همیشه در حال پیشرفت است که رابطه‌ای بین مالک که قابلیت تصرف دارد با مملوک که این تصرف و مالکیت حق دسترسی آزاد مالک و مملوک را شکل می‌دهد. مالکیت حق است اما کاملاً آزاد ورها نیست بلکه به وسیله هر نظام و دولت حقوقی و متمدن محدود می‌شود. مفهوم حق و مالیت مجازی عبارت است از مشترک لفظی میان عبارات متفاوت اگرچه تصریحی به اشتراک لفظی ندارد. در تعریف حق مجازی با توجه به نظر حقوق دان لیبرال آمریکایی هوفلد چند عنصر مهم است: اول نسبت میان شخص صاحب حق و دیگری، دوم در این محق شدن عقل و اراده‌ای به کار بوده است. مالکیت در تضاد با مالیت با مفهوم ارزشی اینگونه تعریف می‌شود: امری که پرداخت هزینه اعم از ثروت و کار و صرف وقت یا جان و آبرو برای به دست آوردن و حفظ آن موجه باشد و این مالیت دویژگی دارد تصرف پذیری و انتقال پذیری). نیویان، حسینی نسب، ۱۳۸۸: ۱۴۰-۱۵۸)

حال این مالکیت در فضای مجازی را در سه بخش می‌توان متصور شد مالکیت عرفی که در نظام حقوقی تایید شده است، مالکیت فکری و معنوی و مالکیت «تو در تو» که در فضای حقیقی معمول و شناخته شد نیست اما می‌تواند شکل بگیرد مثل فروش امواج یک دریاچه جهت تولید برق بنابراین مالکیت آب برای یک فرد و مالکیت امواج برای دیگری است؛ مانند مالکیت مجازی که یک فرد مالک سرویس دهنده و فرد دیگر صاحب وبلاگی بر روی آن سرویس است یا فروش یک کلوپ مجازی به یک کاربر در یک زمین مجازی متعلق به مالک دیگر

بنابراین این مالکیت مجازی حیثی و عرفی است نه مشاع که برخلاف مالکیت معنوی قبل از قانون در عرف شکل می‌گیرد. البته وجوه متفاوتی

ارز دیجیتال دیسترالند [۳] مانا [۴]: یکی از اصلی‌ترین و تخصصی‌ترین ارز دیجیتال در حوزه متاورس که در بخش خرید زمین های دیجیتال فعالیت می‌کند، ارز دیجیتال بلوک توپیا [۵] و ارز دیجیتال سند باکس [۶] و همچنین صرافی غیر متمرکز در سایت اوپن سی [۷] پلتفرمی برای خرید و فروش راحت دارایی‌ها و زمین‌های مجازی هست. این پلتفرم طیف وسیعی از توکن‌ها رو با گزینه های پرداخت مختلف ارائه می‌کند. زمین‌های مجازی متاورسی، صرفاً تصویری برای خرید یا فروش نیستند بلکه بخشی از جهان مجازی هستند که قابلیت اجاره دادن، ساخت و تبلیغات دارند). صنایعی، ۱۴۰۱: ۲۶۲-۲۶۷؛ نواب پور، ۱۴۰۰: ۱۰۳) برخلاف سرمایه‌گذاری در بازار املاک واقعی که مالکیت زمین شما تضمین شده است در متاورس اگر پلتفرمی که در آن املاک مجازی خریدید، به هر دلیلی از بین برود یا تصمیم بر خاموشی آن گرفته شود زمین شما هم نابود میشود). استوک، ۱۴۰۱: ۳۲۳) یا حتی خرید زمین توسط کاربران دیگر و ایجاد ضرروافت برای کاربر دیگر در متاورس باعث شد تا عده‌ای به فکر برقراری پیمان در فضای مجازی باشند که مالکان زمین‌ها میتوانند جدای از قوانین فعلی در متاورس، قوانین و استانداردهای خود را تدوین نمایند که در هنگام استفاده از خدمات و معاملات زمین‌ها توسط کاربران تایید میشود. و مالکان زمین میتوانند در صورت نقض مالکیتشان زمین را بدون جبران خسارت بازپس گیرند). پناهی، شمس و محمد طاهری، ۱۳۹۹: ۲۴۳-۲۶۶) بنابراین میبینیم که متاورس یک فضای مجازی است که برپایه فناوری بلاکچین که یک برنامه الگوریتمی و زنجیره‌ای باارزهای مجازی صورت میگیرد که فعلاً قانون صراحتاً معاملات در این فضا را به رسمیت نمیشناسد و توسط هر شخصی چه کودک چه بالغ فارق از جنسیت و حتی حقیقی یا حقوقی بودن شخص شکل میگیرد، ثمن و مثنی در این فضا مجازی است

است). طباطبائی، ۱۳۹۴، ۲: ۲۲) ومنشأ احکام اولیه و ثانویه از عناوین اولیه و ثانویه است و مهم این است بدانیم هر یک از عناوین بر فعل ابتدایی و وضع شده آغازین خود ثابت و دائمی است اما نسبت به فعل دیگر در شرایط و وضعیت خاص بعدی که پیش میاید، عارضی و متغییر است). لک زایی، صادقیان، ۱۳۹۵، ۷۷-۷۸)

نکته قابل توجه این است که احکام حکومتی، مقررات خاصی است که حاکم اسلامی برای اجرای احکام اولی یا ثانوی وضع می کند مانند مقررات مربوط به گذرنامه و رانندگی و تشکیلات ارتش و مانند آن که همگی برای برقراری نظم جامعه که وجوب آن از احکام اولیه اسلام است توسط حکومت وزیر نظر حاکم اسلامی وضع می شود. احکام حکومتی ممکن است در راستای اجرای احکام اولیه باشد، مانند آنچه در بالا گفته شد و یا در راستای اجرای احکام ثانویه؛ احکام حکومتی عموماً یک کبرای کلیه است که در زمره احکام عناوین اولیه یا ثانویه باز می گردد به تعبیر دیگر، احکام حکومتی در طول احکام اولیه و ثانویه است، نه در عرض آنها). مکارم شیرازی، ۱۳۹۳، ۱: ۲۱۵)

ماهیت احکام حکومتی. ۱-۴

در این میان علما و فقها دارای چهار نظر متفاوت هستند

۱. احکام حکومتی را جزء احکام ثانویه میدانند. حکم حکومتی حکمی است که حاکم اسلامی در مواردی که شارع برای آن، حکم وجوب و حرمت صادر نکرده است و حکم اولیه آن اباحه است و به فرمان حاکم اسلامی حکم اولی به ثانوی تبدیل می شود). صدر، ۱۳۸۲، ۸۹-۹۰)

۲. احکام حکومتی و احکام ثانوی نسبت به هم عموم و خصوص من وجه هستند؛ یعنی گاهی حکم حکومتی و حکم ثانوی را با هم شامل میشوند و گاهی فقط شامل حکم حکومتی یا حکم ثانوی اند (عمید (زنجان، ۱۳۷۴، ۱۴/۲۲۴)

برای مالکیت و دارایی مجازی می توان در نظر گرفت، برای نمونه آبراهاموویچ سه وجه برای مالکیت معرفی می نماید، ابتدا مالکیت هسته مرکزی متاورس سپس اینترنت اشیاء و هر آنچه در درون دنیای مجازی قابل شناسایی باشد و در آخر مالکیت اشیاء کاملاً مجازی در متاورس مانند مالکیت زمین توسعه یافته و یا حتی یک شیوه رفتاری خاص که (Abrahamovitch, ۲۰۰۹: ۳۸). در متاورس رشد کرده است

احکام اولیه و ثانویه و حکومتی. ۴.

حکم یک امر جعل شده از طرف شارع است که افراد جامعه موظف به اجرای آن هستند و خلاف آن امر را باید ترک نمایند). فخلعی، حائری یزدی، ۱۳۹۳، ص ۱۰) مشهور فقها حکم اولی را حکمی بیان می کنند که در موضوع آن حالتی خاص مانند: اکراه، اضطراب، تقیه، حفظ نظام، مصلحت نظام، ضرر، عسر و حرج و ... پدیدار نشده باشد و در شرایط عادی، برعهده مکلفان قرارداد شده است؛ اما حکم ثانوی آن است که در موضوع آن، عروض این قبیل حالت های خاص دخیل باشد به عبارت دیگر احکام ثانوی، احکامی هستند که به جهت عروض بعضی حالات خاص، وضع می شوند مانند موارد عسر و حرج و مصلحت نظام که نبود آن حکم خاص باعث اختلال و فساد در جامعه شود یا مقدمت که سبب وجوب مقدمه می شود و یا تقیه که بعضی از احکام را تغییر می دهد. در اینگونه موارد، احکام ثانویه، احکام اولیه را تحت تأثیر قرار می دهد و به حکم دیگری مبدل می سازد. قرآن مجید می فرماید: «نحن قسمنا بینهم معیشتهم فی الحیاء الدنیا و رفعا بعضهم فوق بعض درجات لیتخذ بعضهم بعضاً سخریاً» (زخرف/۳۲) نیز اشاره به گرفتن اجرت برواجب کفایی دارد چون موجب اخلال در نظام میشود. حکم اولیه بر مصلحت و مشکلات بشری دایمی و پایدار وضع شده است اما حکم ثانویه مسائل و مفاصل موقتی را در بر میگرد و فقط تا برطرف شدن آن مشکل پایدار

دارای نفع و مصلحت بدانند تشریح شده و شرعی می‌داند (النجفی
(الجواهری، ۱۳۶۲، ۲۲: ۳۴۴)

امام خمینی) ره (در کتاب البیع بخش ضروره الحکومه الإسلامیه بیان
میدارد): «لوالی أن يعمل فی الموضوعات علی طبق الصلاح للمسلمین، أو
لأهل حوزته، و لیس ذلك استبداداً بالرأی، بل هو علی طبق الصلاح
فرأیه تبع للصلاح كعمله. و إن الأحكام الإلهیه سواء الأحكام المربوطه
بالمالیات، أو السیاسیات، أو الحقوق لم تنسخ، بل تبقى إلى یوم القیامه
و نفس بقاء تلك الأحكام یقضى بضرورة حکومه و ولایه، تضمن حفظ
سیاده القانون الإلهی، و تکفل بإجرائه، و لا یمكن إجراء أحكام الله إلاً
بها؛ لئلا یلزم الهرج و المرج «ایشان معتقد است والی و حاکم مسلمین
حق دارد برای اموری که به نفع مسلمین است اظهار نظر کند و حکم دهد
و احکام الهی، در تمام حوزه ها اعم از مالی، سیاسی و حقوقی همیشه
میتواند به روز باشد و نسخ نمیگردد و مسلماً برای پایداری این احکام
وجود حکومتی اسلامی و پیرو قانون خدا را می طلبد و برای اجرا این
اوامر الهی حفظ نظام از واجبهای مؤکد است به گونه‌ای که موجب
گسستگی امور مسلمانان نگردد و نقش حاکم در اینجا بسیار اهمیت
دارد. (خمینی، ۱۴۲۱، ۲: ۶۱۹) همچنین در مسائل مستحدثه ایشان
معتقد است: ولی خدا یا حاکم اسلامی عهده‌دار و محق است در امور تجاری
دخالت کند و به صلاح مردم عمل کند مانند تثبیت قیمت یا صنعت
یا حصر تجارت یا غیر آن‌ها از آنچه که به مصلحت نظام و جامعه مسلمین
است. (خمینی، ۱۳۸۵، ۲: ۶۶۳)

پیرامون مطالب گفته شده باتوجه به فتوا و نظر این الله خاмене‌ای که حاکم
جامعه اسلامی است درباره رمز ارزها و معاملات با آن در دنیای متاورس
آمده: «حکم تولید و خرید و فروش ارز دیجیتال، تابع قوانین و مقررات
نظام جمهوری اسلامی ایران است.» و نظر ایشان از جهت مشروط کردن

۳. احکام حکومتی جزئی از احکام اولیه و ثانویه نیستند به این معنا که
شخص حکم کننده در هر یک متفاوت است در حکم اولی و ثانویه خدا
و در حکم حکومتی حاکم مسلمین) محمدی گیلانی، ۱۳۷۱، ۲۵)

۴. احکام حکومتی بخشی از احکام اولیه هستند، از جمله فقهای که به
این مورد قائل هستند امام خمینی) ره (میباشد). امام خمینی، ۱۳۸۹،
۲۰/۴۵۲-۴۵۷)

اختیارات حاکم اسلامی ۲-۴

هر تصمیمی که به نفع و صلاح جامعه اسلامی باشد در حوزه اختیارات
رهبر جامعه اسلامی است و از آن به عنوان «مصلحت نظام» نام میبرند. به
گونه‌ای که رعایت نکردن این امور باعث فساد و اختلال در جامعه
میشود. به اختیارات حاکم در خارج از محدوده و حتی گاهی خلاف احکام
اولیه که در جهت نفع و منفعت و قوانین یک کشور گرفته شود عنوان
مصلحت نظام و حکم حکومتی در متون فقهی گفته میشود مانند: «ربما
فصل بین الضروره و المصلحه، فواجبها فی الاول و جوزها فی الثانی و
لا بأس به، فان دعوی الوجوب علی کل حال کدعوی الجواز کذلک فی
غایه البعد» (که اشاره دارد به واگذاشتن جنگ با کفار اگر به مصلحت
جامعه مسلمین باشد به دستور حاکم مسلمین که در صورت ضرورت
امر واجب و اگر به مصلحت نظام مسلمین باشد، جایز و بدون اشکال
خواهد بود). (النجفی الجواهری، ۱۳۶۲، ۲۱: ۲۹۶) همچنین «بما یفهم من
الأخبار و کلام الأصحاب، بل ظاهر الکتاب (نساء/ ۲۹) من أن جمیع
المعاملات و غیرها إنما شرعت لمصالح الناس و فوائدهم الدنیویه
و الأخریة مما تسمى مصلحه و فائده عرفا، علی أن الشک فی دلیل
الصحه قاض بالفساد، مضافاً إلى الإجماع و الأخبار عامه خاصه» (که
صاحب جواهر کلیه دادوستدی و تجارتي که حاکم مسلمین برای جامعه

را باطل می دانند و به مرحله خرید و فروش در متاورس ورود نمی نمایند.[۱۱]

آیت الله شبیری زنجانی:ایشان معتقد هستند چنانچه استفاده از این گونه ارزشها نوعاً مفسده اقتصادی داشته یاخلاف قانون باشد،خرید و فروش آن اشکال دارد.[۱۲]

نظر آیه الله جوادی آملی:ایشان معتقد هستند این ارزشها ومعاملات صحت ندارند زیرا شک درصحت معامله وعدم صحت موجود است ودراین راستا اصاله الفساد حاکم می شود واگر درمرحله ی بالاتر شک درموضوع رخ دهد دیگر به شک در حکم هم نخواهد رسید واساساً صحیح نیست).پرسش تلفنی از دفترآیه الله مورخ تابستان (۱۴۰۱)

نظر آیه الله سیستانی:خرید و فروش و فعالیت در زمینه ارزشهای دیجیتال یا رمزینه (پولهای مجازی (مانند بیت کوین مورد توقف است ومکلف می تواند دراین مسأله به مجتهد جامع شرایط دیگر با رعایت الأعلم فالأعلم رجوع نماید؛ البته، هبه و قرض دادن ارزشهای مذکور صحیح نیست.

واگر درمعاملات ارزی، ارز فروخته نشود(معاملات صوری ارز (وتنها نوسانات قیمت ارزشها و تفاضل قیمت---ها «مورد توافق و معامله قرار» گیرد، چنین معاملاتی جایز نبوده وباطل است؛)این معامله، عرفاً نوعی شرطبندی طرفینی و از مصادیق «قمار و برد و باخت مالی «و نیز نوعی اکل مال به باطل «محسوب می-شود(مانندمعاملات صوری که بر«جفت» ارزشها «انجام می-شود)به این صورت که یک جفت ارز برای معامله انتخاب می-شود ومبلغ سرمایه گذاری و بازه زمانی آن و سود مورد توافق (مقداری که متعهد به پرداخت آن می شوند(برای معامله مشخص می-گردد، این سود می-تواند چند برابر نوسانات قیمت ارز باشد؛و از آنجا که در قراردادهای داد و ستدها، به طور کلی باید شرایط شرعی

به قوانین و مقررات جمهوری اسلامی با سایر فقها متفاوت است ومیدانیم که بحث ارزدیجیتال ومتاورس از مسائل مستحدثه فقهی است که حاکم اسلامی میتواند با در نظرگرفتن شرایط و نفع جامعه اسلامی به وضع حکم حکومتی خاص اقدام نماید و این حکم بر حکم اولیه غلبه پیدا میکند.

بررسی نظرات فقها با نظرآیت الله خامنه‌ای.۳-۴

حضرت آیت الله خامنه‌ای:ایشان دراستفتائی که صورت گرفت حکم تولید وخرید و فروش ارز دیجیتال، تابع قوانین و مقررات نظام جمهوری اسلامی ایران است.[۸]

نظر آیت الله سبحانی:در استفتائی که از دفتر ایشان صورت گرفت پاسخ دادند که اینگونه معاملات اساساً مشکل دارند چون ابتدایی ترین امر در معامله این است که در قبال پول ملک یا مالی به قبض مشتری برسد دردنیای حقیقی واگر هم این معاملات انجام شود غرر برای افراد به وجود خواهد آمد.[۹]

نظرآیت الله مکارم شیرازی:پیرامون خرید و فروش بیت کوین باتوجه به ابهامات زیادی که بیت کوین دارد از جمله اینکه، منشاء استخراج این ارز روشن نیست ونیز غالباً اعتبار آن از سوی دولت‌ها پذیرفته نشده است وهمچنین منشاء سوء استفاده های زیادی شده است، بنابراین معامله آن جایز نیست.[۱۰]

نظرآیت الله نوری همدانی:ایشان حکم معاملات بیت کوین(ارز دیجیتال) را اینگونه می دانند:ورود در این معاملات اشکال دارد.و در پاسخ به حکم خرید و فروش زمین های مجازی دردنیای مجازی و رواج آن در بین نوجوانان وجوانان بیان کردند: اگر عرفاً مالیت داشته باشدوهمچنین جهل در اوصاف وکمیت وکیفیت آن نباشد ومعامله آن مغایر با قوانین نظام اسلامی نیز نباشد، مانعی ندارد).پرسش ازطریق ایمیل به دفتر ایشان) آیت الله وحید خراسانی:ایشان اساساً درمورد رمز ارزشها خرید و فروش

احتیاج دارند و نه افراد خاصی و نه خود این شخص، در امور دنیا و آخرت هیچ اثری ندارد بخواید پول در مقابلش بدهد از مصادیق اکل مال به باطل است و عنوان بیع را ندارد. یک مواردی که یقین داریم مالیت عرفی ندارد مسلم بیع نیست، اگر یک چیزی را شک داریم که عرف آن را مال می‌داند یا نمی‌داند، اگر از مصادیق اکل مال به باطل باشد، باز معامله اش باطل است، اگر ندانیم که این اکل مال به باطل هست یا خیر یک چیزی داریم که نمی‌دانیم مال هست یا خیر اگر نصی یا اجماعی بر عدم جواز بیعش داشتیم، باید به همین نص و اجماع رجوع کنیم و بیعش جایز نیست اگر نمی‌دانیم یک چیزی مال است یا خیر و نمی‌دانیم اکل مال به باطل است یا خیر، نص خاصی هم بر بطلان بیعش نیست، باید به عمومات بیع مانند «أَحْلَ اللَّهُ التَّبِيعَ» «تِجَارَةٌ عَنْ تَرَاضٍ» «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» رجوع شود»

اما جهل در ثمن که مطرح شد اگر جهل در ارزش ارز دیجیتال باشد با توجه به مطالب این معاملات مجهول و نادرست است اگر جهل در اصل خود زمین‌ها و اعتبار واقعی این زمین‌ها باشد باز هم باید گفت معاملات باطل است و اگر تنها جهل در میزان سود و زیان معامله باشد، صحیح خواهد بود.

برخلاف سرمایه گذاری در بازار املاک واقعی که مالکیت زمین شما تضمین شده است در متاورس اگر پلتفرمی که در آن املاک مجازی خریدید، به هر دلیلی از بین برود یا تصمیم بر خاموشی آن گرفته شود زمین شما هم نابود می‌شود و مطابق قوانین فعلی هیچ شخصی حقوقی و حقیقی و یا سازمانی پاسخگو نخواهد بود. بنابراین معاملات متاورس و وجه قانونی هم ندارند.

مطابق یافته‌های پژوهش معاملات درون متاورس در خرید و فروش زمین مجازی مطابق حکم اولیه اکل مال به باطل است و شرایط اساسی صحت معاملات را چه در شروط متعاقدين و چه در شروط عوضین دارا نیست

معاملات رعایت گردد، پس اگر فعالیت در بازار فارکس و مانند آن «مشمول بر» معامله ربوی «یا» قرض ربوی «یا» قمار و برد و باخت مالی و مانند آن باشد، فعالیت مذکور حرام است. [۱۳]

بنابراین متوجه می‌شویم نظر سایر مراجع شیعه با نظر آیه‌الله خامنه‌ای متفاوت است و اکثراً قائل به حرمت هستند و قلیلی به شروطی که اگر مفسده اقتصادی نداشته باشد و یا اگر عرفاً مالیت داشته باشد حرام نکرده‌اند اما نظر مثبت هم ندارند و ولی مسلمین با حکم خود نه تنها به طور قطع ارز دیجیتال و معاملات متاورسی را حرام و ممنوع نکرده است بلکه جواز آن را به قانون وضع شده مسلمین مشروط کرده و منفعت جامعه را در نظر داشته است و گفته شد که حاکم اسلامی این اختیار را در حیطه حکم حکومتی دارد تا در امور تجاری و مسائل وابسته به آن داخل شود و فتوای خاص آن شرایط عارض شده بر جامعه را صادر کند. اگرچه مطابق حکم اولیه این ارزها و معاملات دارای صحت نباشند به اعتبار حکم مصلحت نظام می‌تواند دارای اعتبار لازم شوند.

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث مطرح شده با توجه به مواد قانونی ۱۰ و ۱۹۰ به بعد قانون مدنی ایران و دستورات فقهی، خرید و فروش زمین های مجازی بسیاری از شرایط اولیه و اساسی شکل گیری معاملات را ندارند مانند شروط متعاقدين که باید بالغ باشند اختیار داشته باشند و مکره نباشند و با قصد طرفین همراه باشد و فضولی نباشد در حالیکه در معاملات فضای مجازی این موارد به راحتی می‌تواند زیر پا گذاشته شود و هویت کاربر ناشناس است زیرا تنها نیاز به ایجاد یک حساب کاربری و یک کیف پول است. همچنین شروط عوضین ۱- عین بودن ۲- معلوم و معین بودن مالیت داشتن ۳- ملک متبایعین بودن و طلق بودن ۴- قدرت بر تسلیم ۳- را ندارد چیزی را مثل زمین مجازی در فضای مجازی، نه مردم به آن

نَقَصَ مِنَ الْقِيَمَةِ - وَإِنْ كَانَ ثَمْنُهَا أَقْلًا مِمَّا بَعَثَتْ إِلَيْهِ فَهُوَ لَهُ - قُلْتُ جُعِلَتْ
فِدَاكَ إِنْ وَجَدْتُ بِهَا عَيْبًا - بَعْدَ مَا مَسِسْتُهَا قَالَ لَيْسَ لَكَ أَنْ تَرُدَّهَا - وَ
«لَكَ أَنْ تَأْخُذَ قِيَمَةَ مَا بَيْنَ الصَّحَّةِ وَالْعَيْبِ مِنْهُ»

[۳] Decentraland

[۴] MANA.

[۵] Bloktopia.

[۶] . The Sandbox

[۷] . Opensea

پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری، مورخ: ۱۴۰۰/۱۱/۰۳. [۸]
استفتائات جدید بهمن ماه. برای مطالعه بیشتر رک.
[/۲۵۴۷۶content/fa/ir.leader.www://https](https://www.leader.ir/content/fa/۲۵۴۷۶)

پایگاه رسمی حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت. [۹]
[/۱۰۶۰۵۹fa/ir.hajj://h](http://hajj.ir/fa/۱۰۶۰۵۹)

پایگاه رسمی اطلاع رسانی دفتر آیت الله مکارم شیرازی، احکام [۱۰]
معاملات جدید

[https://makarem.ir/main.aspx?typeinfo=۲۱&lid=۰&cat
id=۴۴۹۵۶&mid=۲۶۵۸۴۶](https://makarem.ir/main.aspx?typeinfo=۲۱&lid=۰&catid=۴۴۹۵۶&mid=۲۶۵۸۴۶)

سایت موسسه تحقیقاتی طبیات، «حکم شرعی بیت‌کوبین از نظر [۱۱]
مراجع تقلید

[۱۲] [https://iaif.ir/index.php/fa/iaif-news-
archive/item/۴۵۲۷-islamic-news-iaif۱۱۲۰۱](https://iaif.ir/index.php/fa/iaif-news-archive/item/۴۵۲۷-islamic-news-iaif۱۱۲۰۱)
مورخ اسفند ۱۴۰۰

[۱۳] <https://www.sistani.org/persian/book/۲۶۵۷۷/۶۰۲۱>

ومطابق حکم اولیه در فقه وقانون باطل تلقی می‌شود. اما در بخش دوم پژوهش به بحث عناوین ثانویه وحکم حکومتی پرداختیم گرچه نظرات متفاوت در باب این که حکم مصلحت نظام از چه سنخی است متفاوت بود اما در کل مهم این نکته بود که در شرایط اهم و ضروری مقدم خواهد شد بر سایر احکام و با توجه به حکم آیت الله خامنه‌ای پیرامون ارز دیجیتال ومعاملات متاورسی متوجه شدیم ایشان نظری متفاوت در سطح جامعه ومصلحت نظام مطرح نمودند واین مسئله فقهی جدید را منوط به قوانین ومقررات جامعه اسلامی کرده‌اند تا اگر لازم شد مراجع قانونگذاری تدابیر لازم را انجام دهند و اعتبار و صحت لازم را برای اینگونه معاملات ایجاد نمایند و هنوز حکم به بطلان و عدم صحت ندادند.

فی روایة حماد بن میسر، عن جعفر، عن أبيه (عليه السلام): (أنه كره. [۱]
، أن يشتري الثوب بدینار غير درهم؛ لأنه لا يُدري كم الدينار من الدرهم
الوسائل ۱۲: ۳۹۹، الباب ۲۲ من أبواب أحكام العقود، الحديث ۴

مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ . [۲]
رِفَاعَةَ النَّخَّاسِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع (سَأَوْتُمْ رَجُلًا بِجَارِيَةٍ - فَبَاعَنِهَا
بِحُكْمِي فَقَبَضْتُهَا مِنْهُ عَلَى ذَلِكَ - ثُمَّ بَعَثْتُ إِلَيْهِ بِأَلْفِ دِرْهَمٍ - فَقُلْتُ
هَذِهِ أَلْفُ دِرْهَمٍ حُكْمِي عَلَيْكَ أَنْ تَقْبَلَهَا - فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَهَا مِنِّي - وَقَدْ
كُنْتُ مَسِسْتُهَا قَبْلَ أَنْ أُبْعَثَ إِلَيْهِ بِالْثَمَنِ - فَقَالَ أَرَى أَنْ تُقَوِّمَ الْجَارِيَةَ قِيَمَةَ
عَادِلَةٍ - فَإِنْ كَانَ قِيَمَتُهَا أَكْثَرَ مِمَّا بَعَثْتَ إِلَيْهِ - كَانَ عَلَيْكَ أَنْ تَرُدَّ عَلَيْهِ مَا

منابع

- کرکی محقق، نورالدین علی بن حسین (محقق ثانی)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، ج ۴، مؤسسه آل بیت، قم، ۱۴۱۱ق
- کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، تهران: دانشگاه تهران، ج ۲، (۱۳۶۴) - کاتوزیان، ناصر، قانون مدنی در نظم حقوق کنونی، چاپ سی و چهارم، تهران - نشر میزان ۱۳۹۱
- کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی، درسهایی از عقود معین، چاپ - دهم، تهران: کتابخانه گنج دانش (۱۳۸۶)
- لک زایی، نجف، صادقیان، حسن «استثنائات از تقدیم احکام ثانویه بر احکام اولیه» (فقه حکومتی، شماره اول، ص ۸۸-۷۳، ۱۳۹۵)
- صدر، سیدمحمدباقر، اقتصادنا، قم، بوستان کتاب، چاپ دوم ۱۳۸۲ - صناعی، علی، تجارت الکترونیکی با رویکرد مدیریتی و تاکید بر - متاورس، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری دیباگران، چاپ دوم ۱۴۰۱
- طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی التفسیر قرآن، تهران: دارالکتب - اسلامی، چاپ آخوندی ۱۳۹۴
- شهبیدی، مهدی، حقوق مدنی ۳ (تعهدات)، تهران: نشر مجد، چاپ ۱۱، ۱۳۳۱ - شیخ الأنصاری، مرتضی، کتاب المکاسب ط تراث الشیخ الأعظم، ج ۳ و ۴، ناشر - تراث شیخ العظم الشیخ انصاری، المکاسب (کتابخانه فقهی ۱۴۱۵)
- عمید زنجانی، عباسعلی، احکام و منابع فقهی و تحولات زمانی و - مکانی، چاپ شده در مجموعه آثار کنگره بررسی مبانی فقهی حضرت امام خمینی، نقش زمان و مکان در اجتهاد، تهران: مؤسسه تنظیم ...، چاپ اول ۱۳۷۴
- محمدی گیلانی، محمد، مقایسه بین احکام حکومتی و احکام ثانویه، مجله - رهنمون، ۱۳۷۱ شماره ۲-۳
- مسجد سرابی، حمید، شرح المعه شهید الثانی، تهران: حقوق اسلامی، چاپ - ۱۳۹۹، ۱۲
- مکارم شیرازی، ناصر، دایره المعارف فقه مقارن چاپ اول، ج ۱، قم: مدرسه امام - علی بن ابی طالب (ع) ۱۴۲۷
- مظهر قراملکی، علی؛ ابراهیمی، جواد؛ ابراهیمی، ابراهیم «عوامل موثر در تعیین - مقتضای عقود» آموزه های فقه مدنی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۹۳ ش ۹ ص ۸۷-۱۱۶،
- فاضل اللنکرانی، الشیخ محمد، قواعد الفقهی، قم: مرکز فقه الأئمة الأطهار - علیهم السلام، چاپ اول ۱۳۸۳
- النجفی الجواهری، الشیخ محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، محقق: قوچانی، عباس، بیروت، ناشر: دار احیاء التراث العربی چاپ: هفتم ج ۲۱ و ۲۲، ۱۳۶۲
- نواب پور، علیرضا، دارایی دیجیتال: آشنایی با دفتر کل توزیع شده، توکن -
- امینی، علیرضا، آیتی، محمدرضا، فقه استدلالی، مترجم - دادمرزی، مهدی، قم: کتاب طه، چاپ ۲۲، ۱۳۹۱
- استوک، برندون، سرمایه گذاری در متاورس، مترجم مصطفی مرشدی، تهران - شرکت چاپ و بازرگانی، (۱۴۰۱)
- الشیخ التستری، اسد الله، مقایس الأنوار و فئاس الأوسر، قم: مؤسسه آل البیت - علیهم السلام، ج ۱، بی تا)
- ایروانی، علی، حاشیه المکاسب، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی - ج ۱، ص ۱۶۵ (۱۴۰۶ق)
- حیدریان، نکیسا - هلاکوئی، محمد، آقای ارز دیجیتال، بیجا، اصفهان: انتشارات - رهنج (۱۳۹۹)
- حجّ العالمی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه ط - آل البیت، بی جا (قم: نشر - مؤسسه آل البیت علیهم السلام لإحياء التراث (ج ۱۷، ص ۸۴: ۲۰۴۷ (۱۴۱۴ق)
- امام خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، ج ۲، بیجا، تهران: مؤسسه تنظیم - و نشر آثار امام خمینی (۱۳۸۴)
- امام خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله (ترجمه فارسی) (مترجم: مؤسسه - تنظیم و نشر آثار امام خمینی) ره: تهران: ناشر: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س: چاپ: ج ۱، ۲، ۱۳۸۵)
- امام خمینی، سید روح الله، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام - خمینی (ره)، (چاپ پنجم) ۱۳۸۹)
- امام خمینی، سید روح الله، کتاب البیع، محقق: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام - خمینی (ره)، (چاپ اول): تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س) (ج ۳ و ۳ ق ۱۴۲۱،
- پناهی، مهدی، شمس، احمد و محمد طاهری، محمود رضا «تبیین حقوقی مفهوم - دارایی و انواع آن در جهان مجازی، پژوهش نامه حقوق اسلامی، سال ۲۱، شماره اول (پیاپی ۵۱) بهار (۱۳۹۹)، ص ۲۴۳-۲۶۶
- فخلی، محمد تقی؛ حائری یزدی، محمد حسن رهیافت فقهی در حقوق بین - الملل، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی (۱۳۹۳)
- قلیزاده، محمد حسن؛ اسماعیلی، محبوبه - ابراهیمپور، مصطفی؛ مرادی، محمود (۲۰۴۱) «فراکافت راهبردی استفاده از فناوری بالکچین جهت تسهیل فرایند تأیید هویت مشتری سازمان تأمین اجتماعی با رویکرد نظریه کنشگر - شبکه» (علوم و فنون مدیریت اطلاعات)، (۹۲) ۱۷۹-۳۲۴. DOI: ۱۰.۲۲۰۹۱/stim.۲۰۲۱.۶۹۲۰.۱۵۸۱

(۲۰۰۹)

-Gowlings.com at <https://docs.google.com/viewer?url=http://www.2009-gowlings.com/knowledgecentre/publicationPDFs/TLI-2009-Susan-Abramovitch-Virtual-Property-in-Virtual-Worlds.pdf>

۲۰۰۹

-gowlings.com/knowledgecentre/publicationPDFs/TLI-

۲۰۰۹-Susan- Abramovitch-Virtual-Property-in-Virtual-

Worlds.pdf (۱۴ June ۲۰۱۰) ۱-۲ at ۲

ورمزارز وارز دیجیتال بانک مرکزی، بی جا)تهران:انتشارات راه پرداخت،(۱۴۰۰)

نبویان،سید محمود، حسینی نسب،سید مصطفی«تبیین و نقد نظریه هوفلد-

در تقسیم حق «حکومت اسلامی، سال (۱۳۸۸)چهاردهم، شماره ۲، ص ۱۴۰-

۱۵۸

-Abrahamovitch, SH. "Virtual Property in Virtual Worlds" ..